

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Ярослав Дашкевич

ДАШКЕВИЧ Я.

Україна і Схід / Упор. Г.Сварник,
А.Фелонюк; Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, Львівське відділення;
Львівський національний університет імені
Івана Франка. – Л.: Коло, 2016. – 960 с.

Зазвичай в уявленнях інтелектуалів означення Схід або Захід вирізняються множинністю продукованих смислів і мінливістю, точніше розмитістю, змісту. Годі бодай побіжно перерахувати можливі контексти висвітлення чи пізнавальні пропозиції, незримо пов'язані з цивілізаційною/соціокультурною віссю Схід/Захід, Орієнт/Окцидент, які нав'язують найрізноманітніші способи конструювання, представлення та концептуалізації світу минушини.

Утім ці загальні розумування суттєво корелюються, коли йдеться про вчених-гуманітаріїв, передусім істориків, дослідницькі практики яких волею-неволею були значною мірою обмежені радянським культурним простором. З одного боку, радянське історієписання доволі жорстко накидало загальні концептуальні схеми, рясно приправлені численними ідеологічними фантомами та вимогами поточної політичної кон'юнктури. З іншого боку, історик, який мусив «грати» на цьому культурному полі, хоч-не-хоч був змушений замислюватися про певний добір сюжетів і проблем.

Із такої перспективи постать та наукова спадщина українського історика Ярослава Дашкевича (1926–2010 рр.) являють собою нетиповий приклад, оскільки репрезентують інтелектуала опозиційно, ба навіть вороже налаштованого до тоталітарного режиму, дослідницькі практики якого розгорталися переважно на радянському культурному полі, хоч часом сягали й західного академічного світу, а два останніх десятиліття циркулювали в пострадянському середовищі.

У цьому світлі масштабний і розмаїтий доробок Я.Дашкевича як сходознавця в певному розумінні постає своєрідним інтелектуальним і культурним парадоксом. Тим паче, якщо взяти до уваги те, що у його текстах радянської доби майже відсутня т. зв. «ритуальна» чи ідеологічна частина з посиланнями на марксистських класиків і концепти-догмати «формаційної теорії». До того ж автором був учений, де-факто викинутий із системи радянської науки, котрий тривалий час не мав навіть офіційного місця працевлаштування.

Упродовж останніх десяти років львівські й київські історики опрацювали та перевидали значну частину наукової спадщини Я.Дашкевича у вигляді окремих тематичних збірок, як-от студії з біоісторіографії та присвячені окремим персоналіям (три видання)¹, історичні есе², праці з джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін³, релігієзнавчі та соціокультурні студії⁴, а також дослідження з історії вірмен і вірменських колоній в Україні⁵. Крім того, видрукувано низку збірок епістолярію Я.Дашкевича, які представляють його не тільки як самобутнього українського інтелектуала, а і як незвичайну особистість у призмі повсякденного життя, розмаїтих творчих зацікавлень та устремлень, персональної комунікації тощо⁶.

Таким чином, опублікована до 90-річчя від дня народження Я.Дашкевича збірка сходознавчих праць стала важливою складовою у загальному проекті перевидання й систематизації його історичних студій. Більше того, означені тексти зі сходознавчої проблематики дозволяють подивитися на наукову спадщину історика з іншої перспективи.

Під назвою «Україна і Схід» об'єднано 100 праць Я.Дашкевича, котрі мають розмаїту проблемну, видову та сюжетну належність. Упорядники збірки розподілили їх за чотирма великими розділами, кожен з яких поділяється на менші підрозділи: 1) «Проблеми сходознавства» – «Великий кордон України», «Тюркські кам'яні баби», «Україна на бурштиновому шляху», «Ясир з України», «Східні сторінки історії Поділля»; 2) «Східні народи» – «Араби», «Греки Північного Причорномор'я», «Гуни», «Іранці (алани)», «Калмики», «Караїми», «Кримські татари», «Кримчаки», «Сарацени», «Чемериси», «Черкеси»; 3) «Зв'язки України з країнами Сходу» – «Персія», «Сирія», «Туреччина»,

¹ Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М.Капраль, Г.Сварник, І.Скочиляс. – Л., 2006. – 704 с.; Його ж. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М.Капраль, Г.Сварник, І.Скочиляс. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Л., 2007. – 808 с.; Його ж. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М.Капраль, Г.Сварник, І.Скочиляс, А.Фелонюк. – 3-те вид., доповн. – Л., 2015. – 924 с.

² Дашкевич Я. «...Учи неложними устами сказати правду»: Історична есеїстика (1989–2008) / Авт. передм. І.Гирич; бібліограф. додаток М.Капраль, Н.Халак; іменний покажчик Н.Гудз, Л.Марченко. – К., 2011. – 828 с.

³ Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упор. А.Гречило, М.Капраль, А.Фелонюк. – Л., 2011. – 792 с.

⁴ Дашкевич Я. Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії / Упор. Л.Моравська, І.Скочиляс. – Л., 2016. – XLVI, 601 с.

⁵ Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть / Упор. І.Гаюк. – Л., 2012. – 1328 с.

⁶ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Упор. Р.Дзюбан, Г.Сварник. – Л., 2009. – 374 с.; «...пишу Тобі листа...»: Листи Ярослава Дашкевича до Анни Кос (123 листи за 1970–1984 рр.) / [Упор. А.Кос]. – Л., 2010. – 92 с.; Листування Ярослава Дашкевича та Івана Бутича (1960–1986) / Упор. А.Фелонюк. – Л., 2012. – 296 с. («Львівські історичні праці. Джерела», вип.3).

«Узбекистан»; 4) «Східні джерела та українське сходознавство» – «Східні джерела з історії України», «Постаті українського сходознавства», «Рецензії».

Окреслена ієрархія дослідницьких проблем Я.Дашкевича з обсягу сходознавства доволі добре репрезентує складну, багатоманітну та полівимірну природу наукових практик і ролей історика. Здебільшого вважають, що ієрархія проблем та сюжетів у текстах інтелектуалів, як правило, виростає, точніше постає з навколишнього культурного середовища, в якому генеруються їх первісні заміри і плани. Та у випадку з Я.Дашкевичем його сходознавчі зацікавлення сформувалися в річищі розмаїтих запитів, зацікавлень, викликів, які наклалися на складне плетиво родинних і біографічних обставин.

Передусім далася взнаки українська інтелектуальна традиція першої третини ХХ ст., яка тією чи іншою мірою апелювала до цивілізаційної/соціокультурної вісі Схід/Захід. Згадаємо, приміром, сакральний «трикутник» (Степ – Польща – Московщина) С.Томашівського, типологічні рефлексії В.Липинського щодо національної аристократії з її майже полярним поділом на лицарів-хліборобів і кочівників-руїників, проблему політичної та культурної орієнтації України в публіцистиці М.Грушевського тощо. Тим більше, що для багатьох галицьких інтелектуалів міжвоєнної доби цивілізаційний або соціокультурний вододіл немовби унаочнювався своєрідним регіональним становищем. В одній із розвідок, присвячених проблематиці Великого кордону, Я.Дашкевич зауважив, що «релікти цивілізаційної сфери» залишилися в «регіональній національній ментальності» (с.118).

Певні сходознавчі зацікавлення продукувалися як перебігом родинної історії, так і драматичними поворотами долі в біографії Я.Дашкевича. Мати історика – Олена Степанів – у 1915–1917 рр. перебувала в російському полоні на обширах Середньої Азії. У 1943 р., себто в розпал німецько-радянської війни, вона обмірковувала можливість навчання юнака у Віденському університеті за орієнталістичною спеціалізацією.

Мабуть, у тому чи іншому вигляді сходознавчі зацікавлення в Я.Дашкевича побутували й пізніше, позаяк під час навчання на філологічному факультеті Львівського державного університету (1944–1949 рр.) він студював турецьку й китайську мови. Після арешту у грудні 1949 р. впродовж 1951–1954 рр. відбував ув'язнення в таборі Піщаному у Спаську (Казахська РСР), де мав можливість спілкуватися з представниками понад 100 націй і знайомитися з багатьма мовами, зокрема самотужки за підручником і послуговуючись спілкуванням із місцевими мешканцями вивчав казахську.

Зрештою сходознавчі студії Я.Дашкевича постали як вислід його праць із вірменської проблематики впродовж 1960-х рр., спрямованих здебільшого на вивчення історії вірменських колоній у ранньомодерній Україні. В якийсь момент ця проблематика перетнулася з тюркологією. Таке переплетіння дослідницьких інтересів скерувало його наукові інтенції на тюркські/кипчацькі мовні запозичення, набуті на обширах Криму, котрі привнесли вірмени до культурного й господарського буття своїх колоній на українських землях, зокрема у Львові. Так постала проблема тюркізації вірменських переселенців та її етнокультурних, соціальних й інших наслідків.

Інший, або паралельний, канал сходознавчих зацікавлень Я.Дашкевича сформувався на ниві джерелознавства, позаяк історик мав чудову філологічну підготовку та розгалужені наукові інтереси, котрі чимдалі більше спонукали його подивитися на історію України у призмі орієнталістики. Погром української науки та культури 1972 р. спричинився до того, що Я.Дашкевич черговий раз опинився без роботи. Можливості для дослідницьких практик у царині республіканської соціогуманітаристики стали ще більш обмеженими, особливо для вченого з таким неблагонадійним в очах влади реноме.

З означеної перспективи сходознавчі студії Я.Дашкевича впродовж 1970–1980-х рр. були спробою віднайти й опанувати інший терен для творчої реалізації та, водночас, почасти задовольнити давні зацікавлення й устремління. За гіркою іронією долі дослідницькі практики Я.Дашкевича як сходознавця нав'язували йому роль «приватного» чи неофіційного вченого на полі радянської соціогуманітаристики.

Отож склався несподіваний і своєрідний парадокс – опальний та опозиційний до влади український історик де-факто й за власною ініціативою зазіхнув на розробку та студіювання орієнталістики, котра на той час розглядалася як предметна область, що її здебільшого розробляли фахівці з союзних центрів – Москви, Ленінграда.

Вочевидь майбутньому біографові Я.Дашкевича ще доведеться осмислити цей несподіваний і своєрідний феномен, до якого спричинилася ціла низка чинників, як-от незвичайний діапазон дослідницьких і комунікативних практик в умовах «залізної завіси», оригінальна побудова ієрархії наукових проблем, блискучий талант ученого-інтерпретатора, дивовижна, просто-таки всепробивна творча енергія на тлі ідеологізованої культурної атмосфери та соціокультурних передумов, які нав'язували нівелюючі чи утилітарні пізнавальні взірці тощо. Тим паче, що львівському історикові за дуже складних обставин радянського буття вдалося встановити контакти не тільки з відомими радянськими сходознавцями, а й західними фахівцями, зокрема з О.Пріцаком.

Отже сходознавчий сегмент наукової спадщини Я.Дашкевича сформувався упродовж доволі тривалого часу в розрізі багатоманітних і численних інтелектуальних, культурних, комунікативних контекстів, які продукують чимало питань та спостережень. Недаремно на сторінках представленої збірки автор текстів постає як пильний, досвідчений джерелознавець, вдумливий дослідник-інтерпретатор, який вирізняється проникливим прочитанням, тлумаченням і коментуванням середньовічних та ранньомодерних текстів, фахівець зі здатністю до тонких і виразних рефлексій на полі етнічної історії, культурології, історії міжнаціональних взаємин, виплеканих на основі опрацювання й осмислення розмаїтого джерельного матеріалу, урешті-решт як учений, який формулює та висуває цікаві, самобутні концептуальні пропозиції не тільки в розрізі історії України, а і Східної Європи.

Провідне місце у збірці відведено студіям Я.Дашкевича, в яких розглядається проблематика Великого кордону. Вона реактуалізувалася, здобула новий поштовх в українському історієписанні на рубежі 1980–1990-х рр. У цих текстах повною мірою виявляється багатоплановий досвід Я.Дашкевича як дослідника, котрий розглядає певну проблематику з різних перспектив.

Видається, що автор був доволі добре ознайомлений із дослідницькими стратегіями, котрі постали на ниві фронтирних студій, які традиційно пов'язують з американським істориком Ф.Дж.Тарнером і його сучасними послідовниками, прихильниками, інтерпретаторами. Проте механічне перенесення фронтірної концептуалізації на терени історії України, наприклад у вигляді універсального та єдиного концепту про Великий кордон, Я.Дашкевич сприймав з очевидним скептицизмом джерелознавця й етнографа, про що свідчить низка його текстів. Адже в деяких студіях віднаходимо навіть вирази на кшталт «т. зв. Великий кордон» (с.517, 668, 672, 690).

Водночас Я.Дашкевич дотримувався думки, що компаративістика на полі минувшини може дати більш-менш надійні результати лише тоді, коли розглядаються близькі геоісторичні ареали або типологічно подібні явища (с.110). Інакше кажучи, він виходив із того, що компаративний метод апіорі потребує конструювання адекватної порівняльної вісі чи площини, в межах якої формулюються та висуваються співмірні запити.

Я.Дашкевич гадав, що концептуалізації, пов'язані з локалізацією Великого кордону, надмірно генералізовані. Мабуть, саме тому він намагався специфікувати дослідницькі уявлення щодо історичного простору та його фронтирних обрисів, себто віднайти більш-менш гнучкі інструменти для конструювання. Вірогідно в розрізі таких роздумів і постала теза про потребу двопланового аспекту, точніше двозонної основи для висунення та побудови концептуалізацій із соціокультурним маркуванням.

Зауважимо, що для конструювання цієї зональності Я.Дашкевич послуговувався терміном «гінтерланд» (нім. «Hinterland» – «задня земля», у широкому розумінні периферійний простір на околиці цивілізації). Цю дефініцію свого часу вподобав М.Грушевський, зокрема використовував її для означення і представлення соціокультурного рівня Речі Посполитої у загальноєвропейському контексті. Саме в такому сенсі автор «Історії України-Руси» називав цю країну «гінтерландом Західної Європи»⁷.

У студіях Я.Дашкевича гінтерланд відіграє роль своєрідного соціокультурного маркера, який використовується для означення певної периферійної території щодо Великого кордону, що в різний спосіб сприймає, запозичує, за своєю певні цивілізаційні впливи (с.80–82, 84–86, 93–96, 99–101, 114, 121–122, 134, 271 та ін.). Власне, історик застосовує цю дефініцію для соціокультурного зонування території, зокрема обстоє думку про далекий і близький гінтерланди, різні регіональні гінтерланди тощо.

Більше того, Я.Дашкевич наголошував на мінливості, коливаннях конфігурацій Великого кордону, котрі спричинялися до соціокультурних трансформацій або дифузій – військово-політичних, демографічних, господарських, етноконфесійних тощо. Водночас автор гадав, що ця уявна межа у жодному разі не є ізоляційною чи винятково конфронтаційною, позаяк відзначав різноманітні форми взаємодії, культурні, етнічні, релігійні, господарські, побутові запозичення й окремі цілісні вкраплення.

⁷ Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.6: Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – К., 1995. – С.412.

Таке маркування у чомусь нагадує/наслідують думки відомого історика права Л.Окіншевича, котрий обстоював тезу про рухливість цивілізаційних меж і розмаїття соціокультурних впливів, які з різною інтенсивністю виявлялися на теренах Східної Європи пізньосередньовічної та ранньомодерної доби⁸. Проте, на відміну від Л.Окіншевича, котрий виокремлював певні форми чи явища як вислід цивілізаційної взаємодії, конфронтації та співжиття, Я.Дашкевич розглядав концептуальні пропозиції щодо локалізації Великого кордону з різних перспектив – джерелознавчих, історіографічних, етнографічних, культурологічних, етнолінгвістичних, конфесійних, картографічних тощо.

Варто звернути увагу й на термінологічні означення, котрі не так виказують відмінні інтелектуальні вподобання, як різний інструментарій, що ним послуговувалися вказані автори. Схоже, Я.Дашкевич намагався немовби випробувати на міцність ті чи інші концепти в горнилі фактографії і джерельних свідчень, себто прагнув уявити, наскільки адекватно «працює» та чи інша конструкція на емпіричному/фактологічному рівні.

Не випадково в його текстах доволі часто віднаходимо виразний скептицизм джерелознавця, котрий обережно й вибірково сприймав новоспечені теорії, модні інтелектуальні та культурні віяння, витончені, високочолі історіософські розумування. Проте цей скепсис не заважав історикові послуговуватися у своїх студіях доволі розмаїтим горизонтом концептуальних пропозицій, тобто не втрачати за самодостатністю фактів і самоцінністю джерельних відомостей загальної перспективи.

Урешті рефлексії Я.Дашкевича про взаємодоповнення кочівництва й осілости як різних моделей і способів життя, шляхи седентаризації та номадизації (с.101–108) у багатьох аспектах перегукуються зі спостереженнями Л.Окіншевича, котрий розглядав українські й білоруські обшири саме в розрізі соціокультурної взаємодії, точніше як терени змагання, співжиття та циркуляції різних цивілізаційних складових, елементів, украплень, флуктуацій тощо.

Одним із найважливіших вислідів перехресної взаємодії цивілізаційних впливів Я.Дашкевич уважав утворення соціокультурного феномена – українського козацтва, котре він називав «окремим станом військового прикордонного населення» (с.140). Більше того, історик концентрував увагу на побутуванні протюркських тенденцій у козацькому середовищі та на тюркофільському напрямі у зовнішній політиці козацьких очільників (с.141–142).

Вочевидь, Я.Дашкевич не цурався вживати чи оперувати такими універсальними соціогуманітарними категоріями, як-от «цивілізація», «культура», «етнос» і т. п. Зокрема неодноразово згадував, що Україна була на Великому кордоні цивілізацій, культур (с.417, 453, 517, 672). Проте він повсякчас намагався доповнити їх конкретними спостереженнями, перевіреними узагальненнями

⁸ Див., напр.: *О-ч Л. [Окіншевич Л.] Між Заходом і Сходом // Україна (Париж).* – 1952. – №8. – С.611–615; *Okinshevich L. History Civilization of Eastern Europe in the Work of Arnold Toynbee // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* – Vol.2, №2. – New York, 1952. – P.305–315; *Акінішэвіч Л. [Окіншевич Л.] Пра «цывілізацыйныя асновы» беларускага гістарычнага працэсу // Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва (Нью-Йорк).* – 1953. – №2. – С.70–79.

й апробованими рефлексіями. Мабуть, розумування, оперті на голі абстракції, котрі нав'язливо екстраполювалися «згори» та часто-густо однозначно суперечили фактографічному матеріалу, спричиняли в Я.Дашкевича внутрішній протест. Але, опрацьовуючи певний історичний фрагмент, автор неодмінно замислювався про фронтальну палітру минувшини.

Загалом тексти Я.Дашкевича, присвячені розробці сходознавчої проблематики, кидають світло на те, як формувалися погляди історика щодо орієнтальних впливів, східних елементів і складових, котрі в різних виявах, формах, взаєминах і процесах проступали на теренах історії України. На перший погляд, доволі випадковий, строкатий і мозаїчний діапазон його публікацій виявляє не тільки напрочуд широкий спектр дослідницьких зацікавлень, а і сталі вектори наукового мислення, спрямовані на перехресні, конфронтаційні, взаємодоповнюючі впливи. Ці різноманітні сюжети тією чи іншою мірою тяжіють до побудови загальної соціо- та етнокультурної палітри навколо візії Великого кордону в історії України: кам'яні баби в розрізі тюркської та давньослов'янської духовної культури, південно-східний бурштиновий шлях, ясир з України у світлі демографії, угорська експансія у представленні хроніки Маттео Віллани, степові держави XIV ст. на Поділлі та Західному Причорномор'ї, турецька окупація Кам'яниччини в 1680-х рр. та ін.

Ще один сходознавчий блок текстів Я.Дашкевича, котрі в інших контекстах репрезентують означену проблематику, присвячено східним народам і їхньому історичному буттю: арабські свідчення про релігію східних слов'ян, гунське питання в українському сходознавстві, алани й Русь, етногенез греків Північного Причорномор'я, кочівники-калмики – союзники козацтва та носії буддизму, седентаризація татар на українських землях, кримські татари, кримчаки, караїми, сарацени, чемериси, черкеси та ін.

Очевидно, що проблематика, пов'язана з концептом Великого кордону, звертала погляди Я.Дашкевича й на ниву багатоманітних контактів, зв'язків і відносин з іншими народами чи країнами, як-от Русі та Сирії у VIII–XIV ст., запорозького козацтва з Персією в 1610–1620-х рр., України з султанською Туреччиною впродовж XV–XVIII ст., Задунайської Січі й задунайських запорожців, українсько-турецьких політичних взаємовідносин першої половини XX ст. тощо.

Упадає в око те, що проблематика міжнародних зв'язків і контактів у студіях Я.Дашкевича представлена неодноманітно, тобто не обмежується лише сферою політичної чи дипломатичної історії. Натомість автор намагався окреслити загальний діапазон проблематики включно зі станом її вивчення та розробки в українській науці, зокрема відводив помітне місце проблемам міграції, конфесійного, культурного, господарського життя, виникненню й занепаду етнорелігійних спільнот тощо. Досить часто від викладу та аналізу джерельних свідчень історик переключався на проблематику більш загального масштабу, котра часом перетікала в річище міркувань щодо того, яку роль відігравав той або інший чинник в історії України певної доби.

Останній, четвертий, блок студій Я.Дашкевича, виокремлений упорядниками, складається з джерелознавчих розвідок, статей про сходознавців

(А.Радкевич, А.Ковалівський, В.Филоненко, О.Пріцак) та українських мандрівників на Сході, а також низки рецензій, присвячених сходознавчим працям і публікаціям джерел.

Із-поміж джерелознавчих студій привертають увагу розвідка про східні джерела іконографії «козака Мамая», низка студій про «Codex Cumanicus» – одне з найвідоміших джерел XIV ст. з обсягу тюркології, котре зберігається в бібліотеці Св. Марка у Венеції, стаття про східні аспекти появи паперу в Русі-Україні, а також кілька праць, в яких етнолінгвістичні запозичення розглядаються і тлумачаться в культурно-історичному сенсі. Примітна риса цих текстів полягає у виразному розрізненні між фактами й тезами, котрі автор вважає доведеними, встановленими, і тими, що їх він розглядає як можливі або гіпотетичні. Такий виразний, наскрізний сцієнтизм простежується в більшості наукових праць Я.Дашкевича.

Загалом збірка студій «Україна і Схід» укладена на належному фаховому рівні, зокрема має ґрунтовну вступну статтю А.Фелонюка про сходознавчу проблематику у творчості Я.Дашкевича, іменний і географічний покажчик, а також покажчик етнонімів. Окрім того, у виданні вміщено чималий і добре підібраний ілюстративний ряд – 48 сторінок світлин. Опубліковані фото відтворюють як різні ситуації та події, пов'язані з темою «Я.Дашкевич і Схід», так і містять копії особистих документів, перші аркуші рукописів, запрошень тощо, які ілюструють різноманітні аспекти сходознавчих практик ученого.

Таким чином, видана збірка репрезентує ще один самобутній зріз наукової спадщини Я.Дашкевича, зокрема представляє своєрідне сполучення практик джерелознавця, ученого-філолога та дослідника етнічної й культурної історії на полі орієнталістики. Опубліковані під однією палітуркою студії Я.Дашкевича змушують замислитися як про непросту інтелектуальну біографію цього вченого, так і несподівану й оригінальну побудову ієрархії дослідницьких проблем історика в межах радянського та пострадянського культурних просторів, що спонукає до глибших історіографічних рефлексій.

Урешті опубліковані тексти вирізняються не тільки широким проблемним діапазоном, розмаїтим змістом, а й багатоманітними смислами, котрі продукують найрізноманітніші питання в дослідників із відмінними фаховими зацікавленнями та устремліннями. Гадаємо, що ці запити промовисто свідчать про реальну затребуваність і значущість творчої спадщини Я.Дашкевича на обширах сучасного українського історієписання.

О.В.Ясь (Київ)